

VO
S

at

ie v Brně

67. bulletin Morouské galerie v Brně

2011

galerie v Brně

67. bulletin
Morouské galerie u Brně
2011

67. bulletin Moravské galerie v Brně / 2011

Vydává Moravská galerie v Brně a Společnost přátel MG
za finanční podpory statutárního města Brna

Odborná redakce: Martina Lehmannová

Přípravné administrativní práce: Alena Krkošková

Jazyková redakce: Alena Benešová

Grafická úprava: Robert V. Novák

Technická spolupráce: Miroslava Pluháčková

Překlady: Miloš Bartoň, Pavla Petžílková, Kateřina Tlachová, Martina Tlachová, Alan Windsor

Sazba a litografie: Metoda, spol. s r. o.

Písmo: Botanika Mono, RePublic Std, Uni 05_54

Tisk: Tiskárna Helbich, a. s.

Náklad: 400 výtisků

Redakční rada:

Jiří Kroupa, předseda

Karel Císař

Petra Hanáková

Rostislav Koryčánek

Alena Křížová

Alexandra Kusá

Miroslava Pluháčková

Marek Pokorný

Kateřina Tlachová

67. bulletin MG prošel recenzním řízením

Recenzenti:

Matúš Dulla, Aleš Filip, Ladislava Horňáková, Jindřich Chatrný,

Karel Chytil, Monika Mitášová, Jan Mohr, Jakub Potůček, Martin Strakoš,

Anežka Šimková, Vladimír Šlapeta, Pavel Šopák, Marián Zervan

ISSN 0231-5793

ISBN 978-80-7027-243-5

67. bulletin Moravská galerie v Brně 2011

4

MAREK POKORNÝ – Editorial

5

MARTINA LEHMANNOVÁ – Editorial

Podoby domova. Architektonická tvorba moderny

10-19

MARTINA LEHMANNOVÁ

**Národní nebo mezinárodní? Vlastní vila Dušana Jurkoviče
v Brně**

National or international? The Dušan Jurkovič House
in Brno

20-29

TIMO KEINÄNEN

Hvitträsk – domov jako umělecké dílo

Hvitträsk – home as artwork

30-37

DAMJAN PRELOVŠEK

Národní a mezinárodní v architektonickém stylu

Josipa Plečnika

The national and the international in the architectural
style of Josip Plečnik

38-45

JINDŘICH VYBÍRAL

**Domov a modernita. Raně moderní vila Leopolda Bauera
v Brně**

Home and modernity. The early modern house by Leopold
Bauer in Brno

46-61

RAINALD FRANZ

**Kultivovaný lidový styl. Josef Hoffmann a vila
Otty Primavesiho v Koutech nad Desnou**

Die „disziplinierte Folklore“. Josef Hoffmann
und die Villa für Otto Primavesi in Winkelsdorf

62-69

VENDULA HNÍDKOVÁ

Kontexty architektonického kubismu

Contexts of architectural Cubism

70-79

DAGMAR ČERNOUŠKOVÁ

Genius loci svahu nad lužáneckým parkem.

K první vilové kolonii v Brně

The genius loci of the slope above Lužánky Park.
On the first “villa estate” in Brno

80-91

IVETA ČERNÁ

Rodinný dům Greta a Fritze Tugendhatových v Brně

The house of Greta and Fritz Tugendhat in Brno

92-111

AUGUST SARNITZ

**Reconstructing Wittgenstein – etika a estetika
v architektuře**

Reconstructing Wittgenstein – Ethik und Ästhetik
in der Architektur

Reconstructing Wittgenstein – ethics and aesthetics
in architecture

112-121

MARIA SZADKOWSKA

**Nové poznatky o společenském a rodinném životě
v Müllerově vile v Praze po roce 1930**

New facts regarding the social and family life
in the Müller House in Prague after 1930

122-134

DANIELA U. BALL

**Národní – mezinárodní. Švýcarská architektura
jako konsensus založený na přímé demokracii**

National – International. Swiss architecture
as a consensus based on direct democracy

Ze sbírek muzeí a galerií

136-145

LUCIE ZADRAŽILOVÁ

České Wiener Werkstätte? Reflexe tvorby Artělu ve Vídni a v Praze

Czech Wiener Werkstätte? Reflections of the work
of the Artěl in Vienna and Prague

146-155

LADA HUBATOVÁ-VACKOVÁ

Ruční práce jako duchovní obroda.

Idealismus Marie Teinitzerové

Handicraft as spiritual regeneration. The idealism
of Marie Teinitzerová

156-167

DANIELA KARASOVÁ

České secesní a kubistické interiéry v národním a mezinárodním měřítku

Czech Art Nouveau and Cubist interiors in a national
and international context

168-176

PETR TOMÁŠEK

Tak trochu nesamozřejmá galerie. Moravská obrazárna na cestě k samostatnosti

A slightly uncertain gallery. The Moravian picture
gallery on the path to independence

Ugroční zpráva Moravské galerie v Brně 2010

KATEŘINA TLACHOVÁ, TOMÁŠ ZAPLETAL (EDS.)

177-190

Moravská galerie v Brně v roce 2010

191-204

The Moravian Gallery in Brno in 2010

PhDr. DAGMAR ČERNOUŠKOVÁ *1965

Vystudovala střední průmyslovou školu stavební v Brně a dějiny umění na brněnské univerzitě. V letech 1984–1985 pracovala jako konstruktérka a 1989–1991 jako historička umění ve Státním ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů (ateliér arch. Kamila Fuchse); 1991–2004 se věnovala stavebně-historickým průzkumům ve svobodném povolání (společně s PhDr. Pavlem Borským, CSc.). V letech 1998–1999 absolvovala stipendijní pobyty ve Vídni. O roku 2005 působí v Muzeu města Brna ve Studijním a dokumentačním centru ve vile Tugendhat. Její publikační činnost se dotýká dějin brněnské a moravské architektury 19. a 20. století a díla Adolfa Loose v českých zemích.

She studied at the Civil Engineering Technical College in Brno and graduated in art history from Brno University. From 1984–1985 she worked as a design engineer and 1989–1991 as an art historian in the State Institute for the Reconstruction of Heritage Sites and Buildings (studio of arch. Kamil Fuchs); 1991–2004 she was self-employed specializing in structural/historical surveys (together with PhDr. Pavel Borský, CSc.). She received a scholarship for study stays in Vienna from 1998–1999. Since 2005 she has been working for the Brno City Museum in the Study and Documentation Centre in the Tugendhat House. Her publication activities touch on the history of 19th and 20th century architecture in Brno and Moravia and the works of Adolf Loos in the Czech Republic.

Genius loci svahu nad lužáneckým parkem. K první vilové kolonii v Brně

Abstrakt: Na počátku 60. let 19. století vznikla na svazích Černých Polí nad lužáneckým parkem první vilová kolonie v Brně. Je významná nejen z lokálního hlediska, ale představuje jeden z prvních středoevropských takto typologicky definovaných areálů. Vyrostla v prostoru, který skýtá krásnou vyhlídku na město a je vzdálen jen několik minut od centra. Do roku 1863 zde navrhl a realizoval stavitel Josef Arnold, patrně podle urbanistického konceptu Heinricha von Ferstela, jednoho z architektů vídeňské Ringstrasse, čtyři vily (Kaiserova, Arnoldova, Giskrova a Adamčikova). Na počátku 20. století byla vybudována monumentální kompozice ulice Schodové a celé území doplnila postupně zástavba rodinných a činžovních domů (např. vily Löw-Beer, Brandstätter, Himmelreich). Vila Tugendhat z let 1929–1930, která vešla do dějin světové architektury jako jedna z nejvýznamnějších vilových staveb 20. století, umocnila genia loci této výjimečné lokality.

Klíčová slova: vilová kolonie – vila – Černá Pole – Brno

Abstract: At the beginning of the 1860s the first villa colony – a housing estate with detached houses for the wealthy – was built in Brno in the slopes of Černá Pole above Lužánky Park. Important from the local point of view it also represents one of the first Central European sites fitting the typology. It was erected in a space providing a beautiful vista of the city and only a few minutes from the centre. By 1863 the contractor Josef Arnold had designed and built four houses (Kaiser, Arnold, Giskra and Adamčik), probably according to the urban-planning concept of Heinrich von Ferstel, one of the architects of the Viennese Ringstrasse. At the beginning of the 20th century the monumental composition of Schodová street developed there and the site was gradually built up with detached and rented apartment houses (e.g. the Löw-Beer, Brandstätter, Himmelreich House). As one of the most significant 20th century houses which has become part of the history of world architecture, the Tugendhat House (1929–1930) has amplified the genius loci of this prime site.

Key words: villa colony – detached house – Černá Pole – Brno

Počátkem šedesátých let 19. století byla na svazích Černých Polí nad lužáneckým parkem založena první vilová kolonie v Brně.¹ Dle soudu Pavla Zatloukala je velmi významná nejen z lokálního hlediska, ale také proto, že představuje vůbec jeden z prvních středoevropských takto typologicky jasně definovaných areálů. S velkou pravděpo-

dobností může souviset s diskusí, kterou v té době vedli ve Vídni Heinrich von Ferstel s Rudolfem von Eitelbergerem o podobě měšťanského bydlení. Vazba k vile Tugendhat pak i tento meziválečný unikát staví do zajímavých souvislostí, neboť nic nevznikalo mimo kontext a genia loci.² Právě realizací vily Tugendhat v letech 1929–1930 jako by se pomyslně uzavřel kruh v historicky významné lokalitě nad Lužánkami. Nejen díky této světově proslulé stavbě, ale i s poukazem na výjimečně kvalitní soubory objektů, které vznikly v Brně mezi dvěma světovými válkami, je moravská metropole zcela právem považována za jedno z ohnisek evropské moderní architektury. Ve skutečnosti je však Brno městem 19. století.

Symbolem budování moderního Brna se stal již na podzim roku 1818 Památník míru v podobě obelisku na Františkově (dnes Denisovy sady). Zásadní urbanistický koncept města přinesl stavební boom na počátku šedesátých let 19. století, který byl spojen především s budováním okružní třídy, jejíž kontury se začaly rýsovat už o tři desetiletí dříve v souvislosti s bouráním hradeb. Období historismu, spojené s „hledáním stylu“, tak v průběhu „dlouhého století“ zformovalo nezaměnitelný architektonický výraz Brna

Pohled na Kaiserovu vilu ze zahrady vily Brandstätter / View of the Kaiser House from the garden of the Brandstätter House, ca. 1905 // Archiv SDC-VT

Situační plán zemského hlavního města Brna z roku 1885 / Site plan of Brno – capital of the Moravian province from 1885 // AMB, fond U 9 – sbírka map a plánů, sign. K 42

Na mapě z roku 1885 mají domy tehdejší čísla orientační: Kaiserova vila – Hutterova 30 (dnes Černopolní 39), Arnoldova vila – Hutterova 38 (dnes Drobného 26), Giskrova vila – Hutterova 40 (dnes Drobného 28), Adamčikova vila – Hutterova 42 (Drobného 30 – Schodová 14, později zbořena).¹¹

11

Vila Karla Kaisera (1860, Černopolní 39) byla prvním objektem realizovaným v rámci skupiny vilových staveb ve svahu nad Lužánkami.¹² Stavba je situována v horní části svahu při ulici Černopolní a její původní podobu dokládá plán Josefa Arnolda z 11. dubna 1860.¹³ Pravděpodobně v letech 1897–1898, kdy vilu vlastnil stavitel Josef Jelinek, proběhla její přestavba. Dům byl tehdy podstatně rozšířen a jeho dominantou se stala asymetricky umístěná schodišťová věž.¹⁴ Nemovitost je v soukromém majetku.

Vila Josefa Arnolda (1862, Drobného 26) byla druhým objektem tohoto souboru a zároveň první stavbou z trojice vil situovaných v hloubi dlouhých parcel mezi ulicemi Drobného a Černopolní. Josef Arnold patřil ke klíčovým postavám brněnské architektury 19. století a významně ovlivnil stavební výraz města.¹⁵ Arnoldovy plány jeho vlastní vily jsou datovány 26. března 1862.¹⁶ K plánové dokumentaci je také přiloženo písemné povolení vydané 7. dubna 1862. „Panu Josefu Arnoldovi se na základě komisionelního jednání 31. minulého měsíce povoluje, aby ve svém vlastním vinohradu nad Lužánkami zbudoval pavilón.“ Již 17. května se v novinách objevila zpráva, že „Vila pana Arnolda v Černých Polích u Lužánek je připravena k osazení krovu.“¹⁷ V září 1883 manželé Arnoldovi vilu prodali. V březnu 1909 se stala majitelkou nemovitosti Cecilie Hože, manželka brněnského advokáta Kornelia Hože.¹⁸ Manželé Hože realizovali rozšíření a úpravu vily v duchu art déco s prvky secese. Přesné datování ani autora projektu se nepodařilo určit z důvodu absence jakýchkoliv pramenů. Na základě formálně slohové analýzy lze tyto stavební úpravy zařadit přibližně do let 1909–1915.

Situační plán zemského hlavního města Brna z roku 1909 / Site plan of Brno – capital of the Moravian province from 1909 // AMB, fond U 9 – sbírka map a plánů, sign. K 57

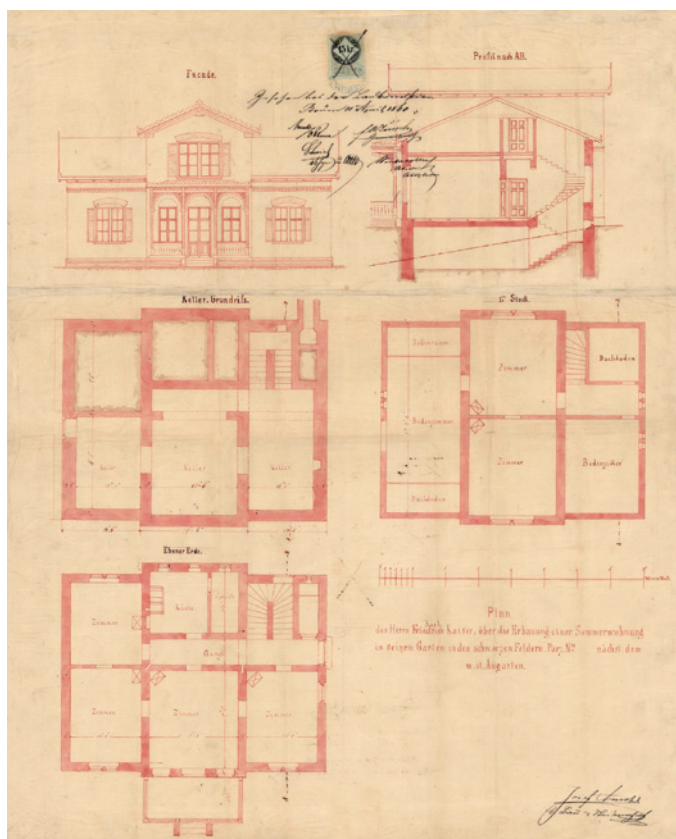
podmíněný nejen hospodářským rozvojem, ale také sociálními a národnostními aspekty.³ Město získalo specifickou tvář, nápadně podobnou nedaleké Vídni.⁴

Stavební aktivity nebyly soustředěny jen do prostoru bezprostředně souvisejícího s vnitřním městem, ale i dále mimo centrum. Vznikala tak průmyslová předměstí a rezidenční obytné čtvrti. Novým fenoménem v zámožnějších kruzích se staly vilové kolonie, které skýtaly atraktivní individuální bydlení relativně daleko od ruchu města, avšak zároveň natolik blízko, že i pěší chůzí bylo možno zdat vzdálenost mezi centrem a domem na předměstí.

Urbanizace Černých Polí začala v roce 1860. Byla soustředěna do prostoru táhlého hřebene nad Lužánkami nazývaného Belvedere. Tento terén mezi ulicemi Drobného (Hutterova / Huttergasse, později Sadová / Parkstrasse) a Černopolní (V černých polích / Schwarzfeldgasse) býval dříve volnou součástí lužáneckého parku a veřejná zeleň zde plynule přecházela do soukromých zahrad.⁵ Do roku 1863, kdy vznikl „definitivní plán“ na rozšíření města, zde byly postaveny čtyři vily. Navrhl a realizoval je brněnský stavitel Josef Arnold, patrně podle urbanistického konceptu Heinricha von Ferstela, jednoho z hlavních architektů vídeňské Ringstrasse.⁶ Na počátku 20. století pak doplnily zástavbu tohoto území činžovní domy realizované především brněnským stavebním Františkem Aloisem Dvořákem v ulicích Antonína Slavíka a Helfertově a v nově vzniklé ulici Schodové.⁷ V období před první světovou válkou a poté až do konce třicátých let 20. století se Černá Pole stala díky individuální a družstevní rodinné výstavbě jednou z nejvyhledávanějších brněnských rezidenčních čtvrtí.⁸

Situace ještě nezastavěného území mezi nynějšími ulicemi Drobného a Černopolní je dobře patrná na mapách Brna z let 1858 a 1860.⁹ Na mapě z roku 1868 jsou zachyceny první čtyři vily, jsou označeny jmenovitě: Arnold, dr. Giskra, dr. Adamčík, a Kaiserova vila je zakreslena bez popisu.¹⁰

Vila Karla Kaisera na ulici Černopolní 39 (dříve Huterova 30), Josef Arnold, 11. dubna 1860, půdorysy, pohled a řez / House of Karl Kaiser at Černopolní 39 (formerly Huterova 30), Josef Arnold, 11th April, 1860, floor plans, view and cross-section // AMB, fond U 9 – sbírka map a plánů, sign. IVh/917–918

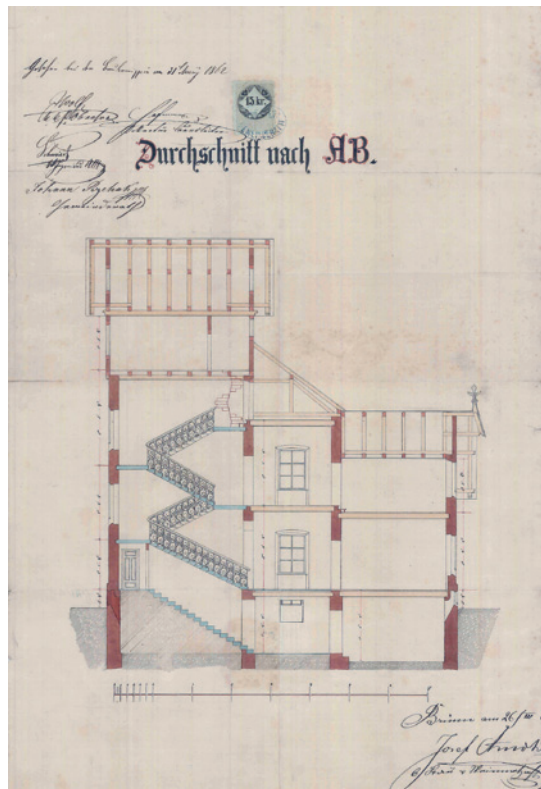
krovi povoluje na jeho vlastních parcelách (...) postavit nový dvoupatrový dům dle povoleného přiloženého plánu, který se vrátí.²³ Od roku 1870 byla nemovitost v majetku rodiny Steinbrecherovy, pro kterou Josef Arnold navrhl skleník.²⁴ Od roku 1918 ji vlastnili manželé Beranovi, kteří si dali pod vilou postavit v letech 1919–1920 dřevěný zahradní domek. Dispozičně moderně řešená stavba z tradičního materiálu byla první brněnskou realizací jednoho z významných protagonistů meziválečné éry brněnské architektury Ernsta Wiesnera.²⁵ V roce 1954 se objekt stal majetkem státu a v roce 1960 jej získala Československá akademie věd. Od roku 1993 zde sídlí Ústav geoniky Akademie věd České republiky a Wiesnerův zahradní domek slouží jako knihovna a studovna této vědecké instituce.

Vila Franze a Josefa Adamčíkových (1863, Drobného 30) stávala v sousedství Giskrovy vily, s níž byla architektonicky téměř identická. V roce 1883 se stali majiteli nemovitosti manželé Franz a Marie Chleborádovi. Jejich jméno je spojeno s jednou z nejnoblesnějších staveb v Brně, která proslula jako varhanická škola, jejímž ředitelem byl Leoš Janáček. Od září 1899 byl majitelem domu stavitel František Alois Dvořák,²⁶ který v blízkém okolí na přelomu 19. a 20. století navrhl a realizoval řadu staveb. Nepodařilo se zjistit, kdy byla stavba zbořena.²⁷ Na plánech a mapách města Brna z třicátých let je ještě zakreslena, ale v roce 1945 dle pamětníků již nestála.

Vila Josefa Arnolda na ulici Drobného 26 (Huterova 38), Josef Arnold, 26. března 1862, řez AB / House of Josef Arnold at Drobného 26 (Huterova 38), Josef Arnold, 26th March, 1862, AB cross-section // AMB, fond U 9 – sbírka map a plánů, sign. IVh/537–542

Jedním z analogických příkladů je užití stejného typu mazačných dveřních klik a okenních oliv jako ve vlastní vile architekta Dušana Jurkoviče v Brně-Žabovřeskách, postavené v roce 1906.¹⁹ Kvalitní stavební intervence z počátku druhého desetiletí 20. století v bezvadném řemeslném provedení je umocněna faktem, že až do současnosti zůstala prakticky v autentickém stavu. Z původní stavby z roku 1862 se dochovala základní dispozice domu a tzv. „Arnoldova věž“ z hrázdného cihlového zdiva. Rozsáhlý pozemek u vily byl kultivován a dle již jen tradovaných vzpomínek pamětníků zde stávaly altánky a besídky se zahradním nábytkem.²⁰ V říjnu 1939 byla vila zabrána gestapem.²¹ Po druhé světové válce přešla nemovitost pod národní správu a v roce 1953 se stala majetkem československého státu. Od roku 1952 slouží vila včetně velké části pozemku jako mateřská škola a je v majetku města Brna. Toto využití ideálně konvenuje okolní rezidenční čtvrti.

Vila Karla Giskry (1862, Drobného 28) stojí v těsném sousedství Arnoldovy vily. Stavebníkem a prvním majitelem byl advokát Karel Giskra, v letech 1866–1867 starosta města Brna.²² K dochované původní plánové dokumentaci od Josefa Arnolda je přiloženo „Povolení ke stavbě domu p. Karla Giskry v Černých Polích“, vydané 19. května 1862. „Na základě komisionelního jednání 17. tohoto měsíce se p. JUDr. K. Gis-

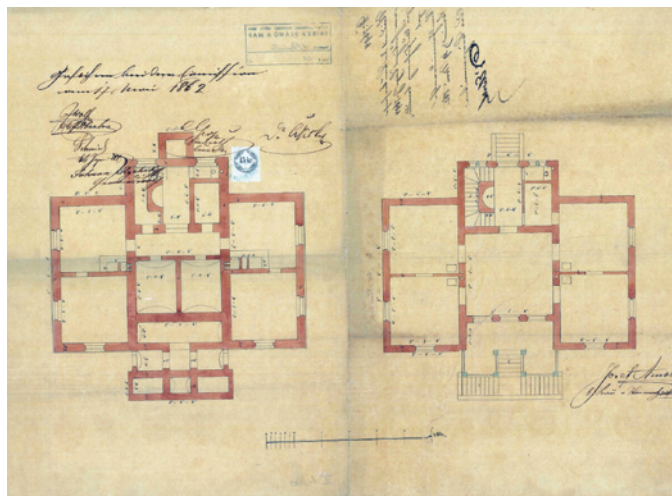
Průčelí vily Josefa Arnolda k ulici Drobného / Front of the Josef Arnold House in Drobného Street, 2010 // Archiv SDC-VT // Foto David Židlický

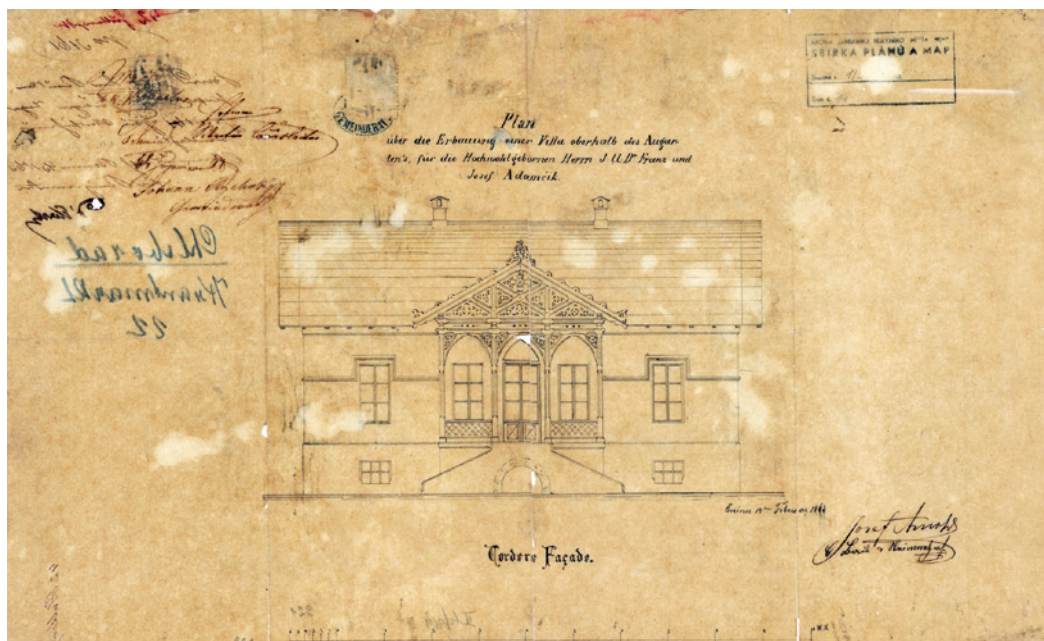
Součástí nejstarší vilové kolonie v Brně nad Lužánkami měly být dle Pavla Zatloukala ještě další objekty v „rustikálním stylu“, a sice dům zahradníka z roku 1860 a skleník se zahradním domkem z roku 1868 na nynější parcele Drobného 22.²⁸ Tento pozemek s uvedenými stavbami patřil od roku 1854 majiteli cihelny Antonínu Rudigeru Deycksovi, jehož dědicové ji v roce 1888 prodali c. k. eráru. V roce 1903 se nemovitosti staly majetkem brněnského textilního průmyslníka Moritze Fuhrmanna, který si dal v letech 1903–1904 při ulici Drobného postavit reprezentativní secesní vilu, snad podle projektu vídeňského architekta Alexandra von Neumanna.²⁹ V roce 1913 koupil od Fuhrmannových synů dům i s obrovskou parcelou německý židovský průmyslník Alfred Löw-Beer.³⁰ V březnu 1929 daroval parcelu v horní části pozemku při ulici Černopolní své dceři Gretě, provdané Tugendhatové, která si zde dala postavit rodinný dům podle projektu Ludwiga Miese van der Rohe.³¹ V rodičovském domě Grety Tugendhatové, který proslul jako Löw-Beerova vila (1904, Drobného 22), došlo patrně v polovině třicátých let 20. století k dílčím interiérovým úpravám, jejichž rozsah ani autorství nejsou známy. Řada prvků nese rukopis vídeňského architekta Rudolfa Baumfelda, který pro rodinu v té době pracoval.³²

Současně s Löw-Beerovou vilou vznikla v horní části svahu vila Brandstätter (1904, Černopolní 41). Tradičně koncipovaný, avšak velkoryse pojatý rodinný dům s romantizujícími prvky si dal postavit středoškolský profesor a později ředitel reálného gymnázia v Brně-Husovicích dr. Ondřej Brandstätter.³³ Realizaci stavby pověřil Františka Aloise Dvořáka, který byl s největší pravděpodobností také autorem architektonického návrhu. Původní plánová dokumentace není k dispozici, ale Ondřej Brandstätter si vedl soukromý stavební deník, v němž je stavitelovo jméno uvedeno. Je zde také náskres zahradních úprav pod vilou a pečlivě vyčíslení finančních nákladů na stavbu, které činily 50 tisíc korun. Dochovaly se rovněž fotografie z doby výstavby domu a rodinné snímky stavebníka, dokládající působivou atmosféru této lokality.³⁴ Z kulturně-historického hlediska stojí za zmínku,

že dr. Ondřej Brandstätter byl spoluzakladatelem a předsedou spolku Studentská klinika, který mj. významně přispěl k vybudování Masarykova studentského domova v Brně.³⁵ Jeho syn, Ing. Vladimír Brandstätter, byl členem týmu světově proslulého speleologa a objevitele Věstonické venuše a Punkevnických jeskyní v Moravském krasu, profesora Karla Absolona.³⁶ Zasloužil se o prozkoumání jeskyně Plánivky u Holštejna v Moravském krasu a je po něm pojmenována Brandstätterova propast. V zahradě otcovy vily, kterou od roku 1932 spoluvlastnil se svou sestrou Alenou, provdanou Adámkovou, Vladimír Brandstätter tragicky zahynul.³⁷ V letech 1904–1906 vznikla ve svahu nad Lužánkami monumentální kompozice ulice Schodové s nájemními domy stavitele Františka Aloise Dvořáka. Akcentem uliční fronty je portikus – jakési propylaje, navazující na jednu z hlavních komunikací lužáneckého parku.³⁸ V horní části ulice Schodové byla postavena vila Himmelreich (1928, Schodová 18) podle návrhu rakouských architektů Karla Hofmanna a Felixe Augenfelda, žáků brněnského rodáka Adolfa Loose.³⁹ Stavbu, která byla dokončena přesně o dva roky dříve než vila Tugendhat, realizovala brněnská stavební firma Frank a Weiss a instalace dodala stejně jako do vily Tugendhat firma J. L. Bacon.⁴⁰ Karl Hofmann a Felix Augenfeld měli v letech 1922–1938 ve Vídni společný atelier. Koncem dvacátých let již Loosův vliv v jejich tvorbě slábl a prosadil se vliv Oskara Strnady a Josefa Franka. Ve svahu nad Lužánkami realizovali svou jedinou stavbu v Brně, kterou vídeňský kritik architektury Max Eisler ohodnotil jako „čistý, prostý a poctivý dům“.⁴¹ Stavebníci, Paul Himmelreich a jeho žena Marietta, rozená Zwickerová, byli příslušníky dvou německých židovských rodin, které dlouhodobě spojovaly podnikatelské zájmy. Paul Himmelreich převzal po předčasném smrti otce vedení přádelny na ovčí vlnu Himmelreich & Zwicker v Brně na Cejlu a v roce 1923 se oženil s dcerou spolumajitele továrny Julia Zwickera. Pozemek na Schodové ulici koupil v roce 1928 od ředitele Moravské es-

Vila Karla Giskry na ulici Drobného 28 (Huterova 40), Josef Arnold, 17. května 1862, půdorys sklepa a přízemí / House of Karl Giskra at Drobného 28 (Huterova 40), Josef Arnold, 17th May, 1862, cellar and ground floor plan // AMB, fond U 9 – sbírka map a plánů, sign. IVh/543–544

Vila Franze a Josefa Adamčika na ulici Drobného 30 (dříve Huterova 40), Josef Arnold, 14. února 1863, zahradní průčelí / House of Franz and Josef Adamčik at Drobného 30 (formerly Huterova 40), Josef Arnold, 14th February, 1863, garden front // AMB, fond U 9 – sbírka map a plánů, sign. IVh/921

- 42 kontní banky Siegfrieda Blumenthala za 390 tisíc korun.⁴² Po anšlusu Rakouska emigrovali manželé Himmelreichovi do Anglie a do Brna se již nevrátili. Po druhé světové válce přešla nemovitost do národní správy a později se stala majetkem československého státu. Řadu let slouží dům jako stacionář pro mentálně postižené.⁴³
- V letech 1929–1930 si dala na pozemku za rodičovskou vilou, ve svahu nad Lužánkami, který skýtá jeden z nejkrásnějších pohledů na historické panorama Brna, postavit svůj rodinný dům Greta Tugendhatová, rozená Löw-Beerová. Vila Tugendhat na ulici Černopolní 45 vešla do dějin světové architektury jako jedna z nejvýznamnějších vilových staveb 20. století a umocnila genia loci tohoto výjimečného místa.

Zkratky / Abbreviations

AMB – Archiv města Brna / Brno City Archive

MuMB – Muzeum města Brna / Brno City Museum

SDC-VT – Studijní a dokumentační centrum ve vile Tugendhat / Study and Documentation Centre, Tugendhat House, Brno

1 V r. 2009 zpracovala autorka příspěvku v rámci badatelských a výzkumných aktivit Studijního a dokumentačního centra ve vile Tugendhat (SDC-VT) stavebně historickou dokumentaci čtyř nejstarších objektů ve vilové kolonii nad Lužánkami a dílčí poznatky k tématu publikovala. Viz Černoušková, Dagmar. Arnoldova vila nad Lužánkami. K první vilové kolonii v Brně. In Čermáková, Jana – Červená, Radana – Jordánková, Hana – Loskotová, Irena – Šibíčková, Jitka (eds.). *A VŮBEC... Utajený sborník Mileně Flodrové k 75. na-*

rozeninám. Brno, 2010, s. 394–427 a 574–575. Stavebně historická dokumentace a citovaný příspěvek viz též <http://www.tugendhat.eu/cz/vyzkum-a-publikace/arnoldova-vila-a-prvni-vilova-kolonie-nad-luzankam.html>. Historie dalších staveb v předmětné lokalitě se postupně zpracovává.

2 Za tuto pregnantní definici a za konzultaci k tématu děkuji prof. PhDr. Pavlu Zatloukalovi. Dále viz Zatloukal, Pavel. *Brněnská okružní třída.* Brno, 1997, s. 49, pozn. 139.

3 Z českých badatelů užil poprvé termín „dlouhé století“ historik Jiří Malíř. Historik umění Pavel Zatloukal, přední český znalec architektury 19. a 20. století, je vymezil lety 1750–1918. Viz Malíř, Jiří. *Mähren im „langen“ 19. Jahrhundert. Vom Landespatriotismus zum Mährischen Ausgleich.* In *Studiengruppe tschechischer und deutscher Historiker. Tschechen und Deutsche 1780–1947*, sv. IV, Bad Homburg, 1992; Zatloukal, Pavel. *Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku.* Olomouc, 2002.

4 Viz Pelčák, Petr. *Vídeňská architektura v Brně 19. století.* In Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Malíř, Jiří (eds.). *Brno Vídní, Vídeň Brnu. Zemské metropole a centrum říše v 19. století.* Brno, 2008, s. 267–274.

5 Park Lužánky (německy Augarten) byl prvním veřejným parkem v českých zemích a v době svého založení (v r. 1786) sahal až na svahu Černých Polí. K tématu viz např. Flodrová, Milena. *Brněnské zahrady, parky, sady a zeleň vůbec, a Černoušková, Dagmar – Menšíková, Miroslava.* *Brněnské parky a zelená zákoutí.* In *Moje vzpomínka na parky a zajímavá zákoutí Brna.* Brno, 2004, s. 7–24, zvl. s. 9–13 a s. 124–152, zvl. s. 124–130.

6 Viz Wibiral, Norbert – Mikula, Renata. *Heinrich von Fers- tel.* Wiesbaden, 1974, s. 171.

Uliční průčelí Löw-Beerovy vily, ulice Drobného 22 (dříve Sadová – Parkstrasse), dobová pohlednice / Street front of the Löw-Beer House at Drobného 22 (formerly Sadová – Parkstrasse), contemporary picture-postcard, ca. 1905 // Archiv SDC-VT

7 František Alois Dvořák (1852–1925) patřil k zakladatelům Klubu přátel umění a Spolku českých stavitelů na Moravě a ve Slezsku. Řadu nájemních domů ve sledované lokalitě realizoval další brněnský stavitel František Pawlu. Viz Zatloukal, Pavel. *Brněnská architektura 1815–1915. Průvodce*. Brno, 2000, s. 167, 221–222, 229–230.

8 Viz např. *Bericht über die 25 Jährige Tätigkeit des gemeinnützigen Vereines zur Erbauung billiger Wohnungen in Brünn 1886–1911*. Brünn, 1912; Riedl, Dušan. K počátkům moderního rodinného bydlení v Brně. In Kroupa, Petr – Dvo-

Rodinné a činžovní vily v ulici Drobného s nárožím ulice Antonína Slavíka (stavitel F. A. Dvořák a F. Pawlu) / Private and apartment houses in Drobného Street with the corner of Antonína Slavíka (builders F. A. Dvořák and F. Pawlu), ca. 1910 // Archiv SDC-VT

Podoby domova. Architektonická tvorba moderny

ráková, Eva (eds.). *Generosum labor nutrit. Sborník k poctě Bohumila Samka*. Brno, 2010, s. 65–81. K dalším brněnským rezidenčním čtvrtím patřily Pisárky a Žabovřesky. Do první světové války zde působili převážně architekti z Německa a Rakouska, v období mezi válkami pak hlavně protagonisté významné éry brněnského funkcionalismu. Viz např. Sedlák, Jan (ed.). *Slavné brněnské vily*. Praha, 2006.

9 Archiv města Brna (dále jen AMB), fond U 9 – Sběrka map a plánů, sign. K 27 (r. 1858) a sign. K 29 (r. 1860).

10 AMB, fond U 9, sign. K 37 (r. 1868).

11 AMB, fond U 9, sign. K 42 (r. 1885).

12 Archiv Pozemkové knihy; Katastrální úřad pro Jihomoravský kraj, pobočka Brno-venkov se sídlem v Brně (dále jen Archiv PK), knih. vl. č. 96 – Černopolní 39.

13 AMB, fond U 9, sign. IVh/917–918. Popis jednotlivých staveb viz Černoušková, D. (cit. v pozn. 1).

14 Vila patřila Josefu Jelinkovi ml., synovi stavitele Josefa Jelinka st. a bratrovi architekta Antona Jelinka. Viz Zatloukal, P. (cit. v pozn. 7), s. 54 a 225–226. V 90. letech 20. století byly provedeny úpravy podle návrhu majitelky domu Ludmily Kramolišové, které děkují za konzultaci.

15 Josef Arnold (1824–1887); studia a praxe v Mnichově a Řezně, poté praxe ve Vídni u Heinricha von Ferstela, který jej v r. 1851 vyslal do Brna. Realizoval stavby podle vlastních návrhů a cizích projektů. Ve své tvorbě uplatňoval styl dozrávajícího romantického historismu s prvky arkádového stylu (Rundbogenstil) mnichovské proveniencí (např. Biskupský a chlapecký seminář na Veverí 15, 1857–1859) a později italizující neorenesanci (např. palác Bochnerů v Stražisku na Přízově 1 v areálu továrny na sukno – později Vlněna, 1864–1867; nájemní dům Josefa Flora na Jezuitské 4, 1865; nájemní dům Carla Adolfa Ripky na Benešově 8, 1867–1868; palác Gustava Adolfa von Schoellera na Cejlu 50, 1868; Kounicův palác na nám. Svobody 21, 1870–1871, zbořen; Kounicův palác na Moravském nám. 9, 1871–1872 aj.). Jako stavitel realizoval zásadní brněnská díla Heinricha von Ferstela (např. palác Johanna Bergla, tzv. Muzejka, 1860–1863) a dalších tvůrců (např. technické učiliště, dnes

Zahradní průčelí Löw-Beerovy vily, ulice Drobného 22 (dříve Sadová – Parkstrasse), dobová pohlednice / Garden front of the Löw-Beer House at Drobného 22 (formerly Sadová – Parkstrasse), contemporary picture-postcard, ca. 1905–1906 // Archiv SDC-VT

lékařská fakulta na Komenského nám. 2, 1858–1860, I. Latzel; německé gymnázium, dnes JAMU na Komenského nám. 6, 1860–1862, E. van der Nüll a S. von Sicardsburg; zemský ústav choromyslných, dnes psychiatrická léčebna v Brně-Černovicích, 1861–1863, J. Seifert a L. von Zettl; tělocvična pod Špilberkem, 1867–1868, A. Prokop; městské divadlo, 1881–1882, F. Fellner ml. a H. Helmer).

16 AMB, fond U 9, sign. IVh/537–542. Od téhož data byli manželé Josef a Katharina Arnoldovi majiteli pozemku ve svahu nad Lužánkami – viz Archiv PK, knih. vl. č. 100 – Drobného 26.

17 Viz *Neuigkeiten*, 17. Mai 1862. V březnu 1863 navrhl a poté realizoval J. Arnold u své vily skleník.

18 Cecílie Hože (1864–1942), rozená Löw-Beerová, byla teta Grety Tugendhatové, starší sestra jejího otce Alfreda Löw-Beera.

19 K Jurkovičově vile nejnověji viz Lehmannová, Martina (ed.). *Dušan Jurkovič. Architekt a jeho dům*. Brno: Moravská galerie v Brně, 2010; Černoušková, Dagmar – Matulíková, Zoja – Straková, Martina – Václavík, Robert – Všečka, Petr. Vila Dušana Jurkoviče v Brně-Žabovřeskách ve světle komplexního průzkumu. *Průzkumy památek XVI*, 2009, č. 1, s. 73–106.

20 Ve veřejných ani soukromých archivech se doposud nepodařilo objevit žádné starší fotografie domu (stejně jako v případě Giskrovy a Adamčíkovy vily). K dispozici není ani fotoarchiv rodiny Hože. Za konzultaci děkuji prof. Daniele Hammer-Tugendhat, praneteři Cecílie Hože a dceři Grety Tugendhatové.

21 Cecílie Hože a její syn Max se ženou Bedřiskou byli odvečeni do koncentračních táborů, kde zahynuli. Kornelius Hože zemřel již v r. 1936.

22 Rakouský politik a státník Dr. jur. et phil. Karel Giskra (1820–1879) působil od r. 1860 jako advokát v Brně, od r. 1861 jako poslanec zemské a říšské rady. Od července 1866 do prosince 1867 byl starostou města Brna a od r. 1867 ministrem vnitra rakouské vlády. Viz Jordánková, Hana. *Encyklopedie dějin města Brna – osobnosti*. <http://www.encyklopedie.brna.cz>.

23 Plány J. Arnolda jsou datovány 17. 5. 1862. AMB, fond U 9 – sbírka map a plánů, sign. Ivh/543–544. Dále Archiv PK, knih. vl. č. 101 – Drobného 28.

24 Plánová dokumentace z 8. 10. 1870. (AMB, pozn. 23).

25 Viz Kudělková, Lenka. Architekt Ernst Wiesner. In Pelčák, Petr – Wahla, Ivan (eds.). *Ernst Wiesner 1890–1971*. Brno: Obecní dům Brno, 2005, s. 8–21, zvl. s. 8–9.

26 Archiv PK, knih. vl. č. 103 – Drobného 30.

27 P. Zatloukal uvádí, že vila byla zbořena už v r. 1908 v souvislosti se stavbou nájemního domu Schodová 14. Reálně však vila stavbě činžáku nijak nepřekážela – viz pozn. 38.

28 Viz Zatloukal, P. (cit. v pozn. 7), s. 50 a 162.

29 Viz Sedlák, J. (cit. v pozn. 8), s. 27–28 a Zatloukal, P. (cit. v pozn. 7), s. 162. Původní plány vily se nepodařilo dohledat.

30 Archiv PK, knih. vl. č. 97 – Drobného 22.

31 Viz příspěvek Ivety Černé v tomto bulletinu (s. 80–91) a Černoušková, Dagmar – Janeček, Josef – Ksandr, Karel – Zahradník, Pavel. Nové poznatky ke stavební historii

vily Tugendhat a k její obnově a rekonstrukci v letech 1981–1985. *Průzkumy památek XV*, 2008, č. 1, s. 89–126, zvl. s. 92 a pozn. 13.

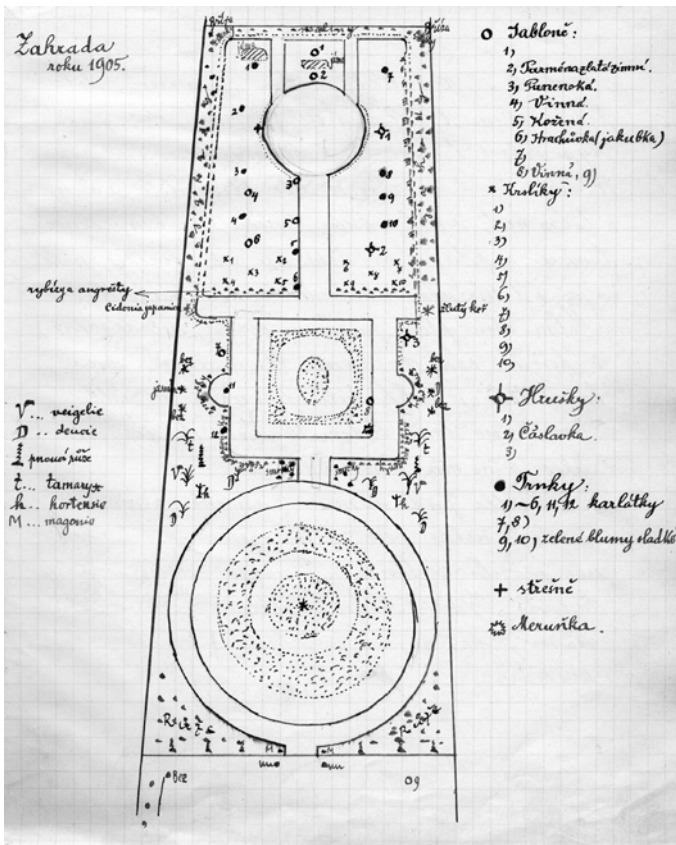
32 Rudolf Baumfeld spolupracoval s brněnským architektem Ernestem Wiesnerem. V letech 1934–1935 navrhl pro Fritze Löw-Beera, bratrance Grety Tugendhatové, sběratele východoasijského umění, úpravy interiérů v tzv. Velké vile ve Svitávce. S architektem Norbertem Schlesingerem, s nímž sdílel ve Vídni společnou kancelář, navrhl r. 1935 v Brně-Pisárkách rodinný dům pro Fritzova bratra Ernsta Löw-Beera, který nezapře inspiraci soudobou vídeňskou tvorbou Josefa Franka, loosovskými reminiscencemi, ale také vilou Tugendhat. Viz Sedlák, J. (cit. v pozn. 8), s. 30 a 103–105; Sedlák, Jan (ed.). *Slavné vily Jihomoravského kraje*. Praha, 2007, s. 32–38; Černoušková, Dagmar – Černá, Iveta. Pro les nevidět stromy. Jiný svět sběratele Fritze Löw-Beera. In Kroupa, Jiří – Šeferisová Loudová, Michaela – Konečný, Lubomír (eds.). *ORBIS ARTIUM. K jubileu Lubomíra Slavička*. Brno, 2009, s. 755–765, zvl. s. 757.

33 Pozemek koupil stavebník v září 1903 od majitelky sousední nemovitosti na Černopolní 39 Luisy Weiglové. Viz Archiv PK, knih. vl. č. 570 – Černopolní 41, Sběrka listin č. 3570/1903.

34 Stavitel F. A. Dvořák, tehdy majitel Adamčíkovy vily, realizoval v černopolském svahu nad Lužánkami na přelomu 19. a 20. století řadu staveb – viz pozn. 7. Jméno stavitele F. A. Dvořáka figuruje ve zmíněném soukromém stavebním deníku dr. Brandstättera

Uliční průčelí vily Brandstätter, ulice Černopolní 41 / Street front of the Brandstätter House at Černopolní 41, ca. 1905–1906 // Archiv SDC-VT

Zahrada vily Brandstätter v roce 1905, soukromý stavební deník stavebníka / Garden of the Brandstätter House in 1905, builder's private building journal // Archiv SDC-VT

(za zapůjčení deníku a fotografií děkuje autorka současným majitelům domu, manželům Křivým) a také v dlužném úpisu stavebníka z října 1904. Viz Archiv PK, knih. vl. č. 570 – Černopolní 41, Sbirka listin č. 3649/1904.

35 Spolek Studentská klinika byl založen v r. 1906 a O. Brandstätter mu předsedal až do jeho zániku v r. 1949. Spolek se zasloužil o stavbu Masarykova studentského

Ulice Schodová / Schodová Street, ca. 1910 // Archiv SDC-VT

Podoba domova. Architektonická tvorba moderny

domova na Cihlářské ul. v Brně (arch. Bohuslav Fuchs, 1929–1930) a zbudoval Masarykovu studentskou ozdravovnu v Bílovicích nad Svitavou. Viz Ráček, Jindřich. *Stručný nástin dějin Masarykova studentského domova a spolků podílejících se na jeho vzniku a činnosti*. Brno, 2005, s. 60–61. Za konzultaci k tématu děkuji PhDr. Pavlu Borskému, CSc.

36 K osobnosti Karla Absolona viz např. http://www.mzm.cz/mzm/osobnosti/karel_absolona.html.

37 Viz publikovaný text dlouhodobé spolupracovnice K. Absolona, historičky Věry Bednářové-Věrné (xerokopie bez udání přesné citace), za jehož poskytnutí děkuji opět manželům Křivým. Dle ústního podání tradovaného pamětníky spáchal V. Brandstätter sebevraždu.

38 AMB, fond U 9, sign. K 57 (r. 1909) a Zatloukal, P. (cit. v pozn. 7), s. 167.

39 Viz Meder, Iris. Dům Paula a Marietty Himmelreichových. K brněnským stopám Loosových žáků. In Chatrný, Jindřich – Černoušková, Dagmar (eds.). *Brněnské stopy Adolfa Loose*. Brno, 2010, s. 92–99.

40 Archiv Brněnských vodáren a kanalizací, a. s., spis domu Schodová 18.

41 Viz Eisler, Max. Karl Hofmann und Felix Augenfeld. *Moderne Bauformen*, 1931, s. 25–27.

42 Archiv PK, knih. vl. č. 1057 – Schodová 18, Sbirka listin č. 3719/1928.

43 Podrobně k tématu viz Meder, I. (cit. v pozn. 39), které autorka tohoto příspěvku vyslovuje svůj dík.

Summary

The genius loci of the slope above Lužánky Park. On the first "villa estate" in Brno

In 1860 the first "villa development" – a housing estate with detached houses for the wealthy – was established in Brno in Černá Pole above Lužánky Park. According to the art historian Pavel Zatloukal it is one of the first Central European sites that fits the typology. Therefore, the relationship with the Tugendhat House is not outside the context of sharing the genius loci. Although Brno is considered to be one of the focus points of modern European architecture it is above all a 19th century city. The construction of the ring road shaped its architectural form as did economic, social and nationalist aspects. The city was given a face-lift not too dissimilar to nearby Vienna.

By 1863 four houses designed and built by the Brno contractor Josef Arnold had been erected in the space between Drobného St. and Černopolní St. The urban-planning design may have been the work of one of the chief architects of the Viennese Ringstrasse Heinrich von Ferstel. Later the quarter saw the growth of up-market apartment houses and by the end of the 1930s Černá Pole had become one of the most sought-after residential quarters in Brno.

The house of Karel Kaiser (Černopolní 39, built in 1860) was the first building to be erected in the slope above

Zahradní průčelí vily Himmelreich, ulice Schodová 18 / Garden front of the Himmelreich House at Schodová 18, 1928 // Repro Max Eisler, Karl Hofmann und Felix Augenfeld. *Moderne Bauformen*, 1931, s. 25.

Lužánky Park. Between 1897–1898 it was owned by the contractor Josef Jelinek who made considerable additions to it. Josef Arnold's house (Drobného 26, built in 1862) was the first structure to be placed away from the street front to the middle of the plot. Josef Arnold was one of the key figures of 19th century Brno architecture and greatly influenced the architectural face of the city. In March 1909 the house was bought by Cecílie Hože, the aunt of Greta Tugendhat (sister of her father Alfred Löw-Beer). Between 1909 and 1915 she had the house extended and revamped along Art Deco lines with elements of Art Nouveau. The tasteful refurbishment and excellent workmanship have survived in a virtually authentic state. The house of Karel Giskra (Drobného 28, built in

1862) stands in close proximity to the Arnold House. The house was commissioned by the lawyer Karel Giskra, the mayor of Brno from 1866–1867. From 1918 it was owned by Mr and Mrs Beran. From 1919–1920 they had a wooden garden house built, which was the first Brno project of one of the leading protagonists of the interwar period in Brno architecture Ernst Wiesner. The neighbouring house of Franz and Josef Adamčík (Drobného 30, built in 1863) almost identical to the Giskra House was pulled down around the 1930s.

The magnificent Art Nouveau villa at Drobného 22 (perhaps by the Viennese architect Alexandr von Neumann) was completed between 1903–1904. In 1913 it was bought by the German Jewish industrialist Alfred Löw-Beer who, in March 1929, gave a plot at the top part of the estate facing Černopolní St. to his daughter, Greta Tugendhat, for the construction of the later-to-become-famous house. In the Löw-Beer House interior refurbishing was carried out in the mid-1930s most likely by the Viennese architect Rudolf Baumfeld. The Brandstätter House was built in the upper section of the slope in 1904 (Černopolní 41, 1904). The house owner was the secondary school teacher Ondřej Brandstätter whose son, Vladimír Brandstätter, was a member of the team of the world-renowned speleologist, Professor Karel Absolon.

Between 1904 and 1906 the monumental composition of Schodová Street, with rented houses by the contractor F. A. Dvořák, was sited in the slope above Lužánky Park. At the upper end of the street, the Himmelreich House (Schodová 18, 1928) was built to a design by the Austrian architects Karl Hofmann and Felix Augenfeld, pupils of the Brno native Adolf Loos. The owners, Mr and Mrs Himmelreich, were members of German Jewish families active in the textile industry.

Uliční průčelí vily Himmelreich, ulice Schodová 18 / Street front of the Himmelreich House at Schodová 18, 2011 // Archiv SDC-VT // Foto David Židlický

